

„ТЕОРИЯ. КРИТИКА, ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ“

Избрани произведения от Георги М. рков
С., Български писател, 1977, 499 с.

Невинаги е лесно да се определи кое начало — литературно-историческо, теоретическо или критическо — е „доминиращо“ у даден литературовед. На трудност от такъв характер се натъкваме и ако си поставим за цел да определим творческата физиономия на Георги Марков. В това ни убеждава и неговият еднотомник с избрани произведения. Нашият преглед на работите, поместени в него, не си поставя целта на литературно-критическия портрет, а по-скоро поглед върху по-важните проблеми, занимавали досега теоретика, историка и критика Г. Марков, което, надяваме се, без да даде пълен „портрет“ на литературоведа, все пак ще се очертае неговият творчески „силует“.

Един от основните проблеми, които занимават теоретика Г. Марков, е отношението между жизнена и художествена правда в изкуството и по-специално в литературата. Мисля, че няма да грешим, ако определим този проблем като централен за литературната теория, корелат на философския проблем „битие—съзнание“, макар и не с такава мащабност. И правилно при неговото изследване Марков тръгва от друга философска корелация: „същност—явление“. Теоретикът пише: „Художествената правда на първо място е... вярното отражение на същността на обективните явления. По отношение на съдържанието между жизнена правда и художествена правда не съществува принципна разлика.“

Характерното според Марков за литературата като специфично отражение на действителността, се състои в това, че писателят взема от действителността същността на явленията, т. е. жизнената правда, без обаче да се задължава да я предаде художествено в същия жизнен „вид“, във формите на самия живот, на самата действителност. „Художественият образ не винаги отразява действителността така, както тя съществува или дори може да съществува — подчертава този важен принципен момент литературоведът. Тя понякога се видоизменя неузнаваемо от творческото въображение на писателя. За такива случаи твърдението, че изкуството отразява живота във формите

на самия живот, е неточно. То трябва да се разбира само в смисъл, че както реалните явления са конкретни и непосредствено съзерцаеми, така конкретни са те и в изкуството.“¹

Авторът основателно изтъква, че условността в изкуството „никога и от никого“ сериозно не е била отричана, но е била разбирана различно от представителите на отделни направления в литературата и литературната теория. С убедителни примери от народното творчество и художествената литература авторът доказва, че тя е всеобщ принцип в изкуството, който има „различни превъплъщения — от правдоподобната измислица до напълно свободната“. И нещо особено съществено и актуално във връзка с обсъжданите проблеми на социалистическия реализъм като метод, стил и поезика: „Условността в изкуството не влиза в противоречие с принципа за отражение на жизнената правда, а, напротив — е принцип, който помага тя да бъде разкрита по-дълбоко, по-пълно и по-синтетично.“ Литературоведът застъпва единствено правилното според мене становище, че правдоподобността или неправдоподобността сами по себе си не са белег за правдивост на художественото съдържание. „Важното е — заключава основателно Марков — зад видимостта наизображението, зад поведението и психологията на героите да се крие една обективна истина, която съответства на истината в реалната действителност.“

Тясно свързан с проблема за жизнената и художествената правда е и проблемът за ролята на субективното начало в художествения образ. Марков разбира субективното преди всичко като „активност на субекта (в случая писателя), обуславяща превръщането на субективното в обективно“². Разбира се, философската категория „субективно“ е по-широка от литературоведската, но пра-

¹ В нашата естетико-философска литература в художествения образ се разграничават „облик“ и „значение“ и се говори за „права от фантастичен и натурален порядък“ (вж. Васил Поев. Условност и изкуство, философско-естетически анализ. С., 1976, с. 6—7 и 40).

² В. Ф. Кузьмин. Обективност и субективност. М., 1976, с. 14.

вильно авторът се обявява както против противопоставянето личността на писателя на субективното в художествения образ от теоретици като В. Кайзер (макар, разбира се, те да не са и тъждествени величини), така и на отждествяването му с биографичното и автобиографичното. По принцип Марков е прав, когато пише: „Когато създава художествените си образи, творецът следва не само логиката на собствената си индивидуална личност, но и едни свои естетически разбирания, заема определена художествена поза (разр. м. — Г. Г.).“ Думата „поза“ има това неудобство, че носи пейоративен оттенък, поражда представата за някаква изкуственост, която се наблюдава само при фалшивите, посредствените и неискрените творци. В същност „позата“, нагласата или установката, ако приемем този термин на грузинската психологическа школа, който си пробива все повече път, са свързани и с редица обективни фактори и изисквания, идещи от творческият метод, стила, жанра, поетиката и пр. Затова Марков с пълно основание свързва проблема за субективното както с творческата индивидуалност, така и с идеала на писателя.

Заслужава да бъде отбелязана една специфична страна на субективното в литературата, сполучливо определена от теоретика като „сыричесто начало“. Развивайки мисълта на автора, можем да кажем, че именно сыричестостта е онази органична спойка между субективното и обективното в художествения образ, най-ярка проява на творческата активност на субективното при неговото изграждане. Идеалът на свой ред „оформя и насочва субективната енергия на твореца в определено русло. Марков дава убедителен пример с естетическия идеал на Йовков и Гео Милев. Тези примери могат да се умножат. Ще се ограничим да посочим само една от функциите на идеала, която литературоведът особено изтъква: „Благодарение на него художествената творба не само дава правдата на живота, но ни извисява и над живота, за да го преобразим (разр. м. — Г. Г.) от тази висота.“¹

През последните години Лениновото естетическо наследство е не само обект на засилен интерес, а и на много по-задълбочени, прониковащи и детайлизиращи анализи и интерпретации. Делът на Марков в това, което можем да наречем литературоведска ленинина, е свързан с редица възлови въпроси на Лениновото отношение към литературното наследство. Студията на Г. Марков „Ленин и въпросите на литературното наследство“ в тази насока има своето несъмнено място и значение. На преден план заслужава да се

изведе онази мисъл на изследователя на Лениновото литературоведско наследство, която според мене има определящо методологическо значение, а именно, че „ленинизмът е начин на мислене, методология за разбиране на явленията във всички сфери на човешкото знание“. Разбира се, необходимо е да се отиде и по-далече от тази явна, но твърде обща констатация. И Марков не се ограничава само с нея, а изяснява ролята на детерминизма, ясно и последователно разграничава от Ленин от буржоазния обективизъм; на естетическия идеал, който е винаги класов идеал; отношението между мироглед и метод, между идеологията на писателя и реалното богатство на неговото творчество. Анализирайки Лениновите статии за Толстой, авторът показва как Ленин, без да напуска класово-идеологическата позиция на пролетариата, същевременно не опростява и не огрубява интерпретацията и оценката си на Толстоевото наследство. От този анализ литературоведът извлича и една ценна поука за оценката на нашето литературно наследство. Авторът ясно определя допусканата в тази област слабост като бързство от ясна класова оценка и подмяната ѝ с обективизъм или психологизация. А тя се среща при оценката на литературното наследство и на крупни писатели като Елин Пелин, Йордан Йовков, П. П. Славейков и особено на символизма.

Проучвайки особено важната постановка на Ленин за двете линии във всяка национална култура, нашият учен правилно акцентира върху категоричните изявления на гения на социалистическата революция срещу пролеткултовските увлечения и проявите на нихилизъм и анархизъм в културното строителство. Лениновото разбиране за социалистическата култура е, както знаем, разбиране, което схваща социалистическата култура не като възникваща на „пусто“ място, а като култура действителна и достойна наследница, продължителка и извисяваща на нова, качествено по-висока степен цялото културно наследство на човечеството. Този проблем Марков основателно разглежда и във връзка с проблема за народността на културата и преди всичко — проявлението ѝ в литературата. И тук Ленин ни дава убедителни примери за правилно, съдържателно, а не формално разбиране на народността. Самата категория „народ“ Ленин, както знаем, третира конкретно-исторически и диференциално-социологически. В заключение на студията си авторът още веднъж подчертава, че основното, което изисква Ленин в подхода ни към литературното наследство, е да гледаме на него не като на музеен експонат, а да умеем да извличаме от него всичко ценно за изграждането на новата социалистическа култура, като прилагаме строго диалектиката на научно-историческия и съвременно-класовия подход.

¹ В участието си в разговора за социалистическия реализъм (вж. в. „Литературен фронт“ от 5 май 1977) Марков определя ролята на естетическия идеал като още по-многогранна.

Вторият раздел на книгата представя Георги Марков като критик. Характерно според мене за критика Г. Марков е, че той, без да се откъсва и да „забравя“ напълно за теоретиката, не го и преповтаря, отзивчив е и се отнася със същата сериозност и към конкретните и специфичните задачи, които поставя пред него литературната критика. Ако в наблюдения, анализи и размишления върху конкретни литературни факти и явления можем да подозираме един от основните източници за теоретическите му обобщения, то съвсем непосредствено можем да се убедим от работите му, поместени в този раздел, че критикът не забравя своите теоретически постановки, а ги прилага успешно в оценъчно-интерпретаторската си дейност. Разбира се, това твърдение не бива да се абсолютизира и да се търси на всяка цена механистично „верифициране“ на всички, в това число и най-опосредствуваните теоретически обобщения. Проблемът за ролята на субективния фактор, който занимава автора, в теоретически план има отношение към самата критика. Марков отделя внимание в тази сфера само на един аспект, който обаче има несъмнено важно значение — на моралния. Не по-малко ценна черта на Марков като критик е, че това, което изисква към колегите си по перо, изисква и от самия себе си. Разглежданият раздел предлага достатъчно възможности да се убедим в това: прегледа му за повестта и разказа през 1972 г., статиите му „Критичното и утвърждаващо начало в съвременните разкази на Павел Вежинов“ и „Работническата класа в живота и в литературата“. Критикът е категоричен не само в оценките си за слабите книги на млади и с все още неукрепнало перо автори, но и при посочване наред с положителното и незадоволяващото в книги на изтъкнати творци.

Критикът справедливо подчертава необходимостта литературата за работническата класа да отчита не само социалните и духовните промени в тази основна класа на нашето общество, но и върху един фактор, който според мене има особено важно значение, а именно, че работническата класа е не само тема и проблем, но и идеологическа позиция не само на тази, но и на цялата ни литература. Това е по мое мнение наистина ленински начин на мислене в действие, защото позицията на работническата класа е класовата позиция на цялата наша идеология, а следователно и на цялата ни литература. В статията на Марков за новите повести и разкази на П. Вежинов са уловени редица характерни особености на неговото творчество изобщо, както например интересът му не към „фасадата на живота, а към интериора“, неговият трезв реализъм и съзнателно противопоставяне на всяка идеализация. Наистина оценката на разказа „Лощ ден“ в художествено отношение е малко завишена, но правилно е изтъкнато мястото му в движението на Вежинов към нова поетика и

морално-етичния характер на проявления в него авторов критицизъм. Нещо много характерно не само за новата поетика на Вежинов, но и за поетиката на съвременната ни проза изобщо Марков открива в концепцията на Вежинов за човека като „сложна амалгама“. Демаскирането у Вежинов не е наистина разрушаване на една видимост, зад която се оговла истинската същност (както е у някои критически реалисти, у един Ибсен например), а път и начин за разкриване многогранността и многовалентността на човешката личност, органичното сплетение в нея на „положително“ и „отрицателно“. Статията е писана преди публикуването на някои ярки творби на писателя в тези жанрове, в които романтичното начало влиза в сложни взаимоотношения с „трезвия“ реализъм на писателя и усложнява неговата стилова реализация. Едва ли обаче е коректно да се изисква от критика отношение към въпрос, който не е стоял пред него.

Макар и кратък, литературно-критическият портрет на такава несъмнено значителна и оригинална фигура в нашето литературознание, каквато е Пантелей Зарев, разкрива убедително трудния, но плодотворен път на литературоведа от „Литературата като познание“ и „Българска литература“ към „Панорама на българската литература“, „Преобразена литература“, „Народопсихология и литература“ и други крупни изяви на нашия учен. Проникновени са характеристиките на Марков за новото, което Зарев внесе в нашето литературознание не само като проблематика, но и като метод на изследване, като стил и жанр. Мисля, че по отношение научноизследователския метод на Зарев в „Панорамата“ би трябвало да се отбележи не само критичното, а и теоретико-обобщителното начало, макар че може би това се подразбира. Тогава по-точното ѝ определение, макар и пак най-общо, ще бъде не „критическа“, а „теоретико-критична“ история на нашето художествено развитие. Мисля също, че специално и по-голямо внимание, макар и в един кратък портрет, заслужава оригиналният принос на Зарев в изследването на стила, един проблем, който заедно с миогледа, метода, идеала и поетиката бих определил като възлов в съвременната теория на социалистическия реализъм, да не говорим за критическата практика, където неизяснеността на стиловите проблеми дава осезателно отражение върху конкретните интерпретации и оценки.

Когато се касае за определяне характерните особености на съвременния национален литературен процес, макар и само в едно от неговите родови „разклонения“, каквото е поезията, Марков основателно държи за правилното поставяне „центъра на тежестта“, за прецизно и обосновано разпределение на акцентите, за да се избягнат стеснените и субективните му оценки, които могат да имат далече немаловажни последици за по-ната-

тънното му ориентиране и развитие „(Поезията има много измерения“).

Историкът Г. Марков е представен в разглеждания еднотомник от избрани работи с жанра на литературно-историческия етиюд. В същност повечето от предлаганите работи са части от по-големи изследвания, но имат и самостоятелна „етюдна“ стойност. Изследователският интерес на Марков в литературната история се насочва към яркото, но често сложно и противоречиво явление (Д. Дебелянов, Г. Милев, А. Страшимиров), което му дава възможност да съчетае историзма с критицизма, да отстои на практика своите методологически принципи и преди всичко класовия подход при отчитане цялата сложност на изследваното литературно явление. Всяка от тези работи има своя специфика, но почти всяка има едно и също ценно достойнство — насочва вниманието ни към такива страни на разглежданото явление, които или не сме забелязвали, или не сме им отдавали дължимото значение. Дали това ще бъде свособразието на Вазовия хумор в „Чичовци“, източниците и особеностите на Дебеляновия елегизъм, ролята на идеала за идейно-художественото постижение на „Септември“ от Г. Милев или поистика на романа „Хоро“ на А. Страшимиров, историкът не изменя на това свое „правило“.

Общото впечатление от избраните произведения на Георги Марков според мене е, че пред нас е литературовед, който предпочитат да насочва изследователските си усилия към ключови проблеми. Делото му не респектира с мащабност, но е монолитно и многоизмерно. За това допринася и авторовият стил, в който историко-теоретичната, критикотелетичната мисъл, „високата“ абстракция винаги е вградена в богат и доказателствен литературен материал.

Георги Гетов

**„ИСТОРИЯ ВСЕМИРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.
ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМОЙ И СРАВНИТЕЛЬНО-
ГО АНАЛИЗА“** от И. Г. Неупокоева,
М., Изд. Наука, 1976

Истината за закономерностите на световния литературен процес се постига не само с негово дълбоко познаване, но и чрез принципа на разграничаване от други теории от този род, чиято същност се гради на немарксистически концепции, кореспондиращи с методологическия еklektизъм, игнориране на корелацията обективно—субективно (респ. личност—общество). И. Г. Неупокоева много точно, умело, с необходимия научен такт (но и с една богато нюансирана непримиримост) гради своите концепции, които представляват качествено нови постановки в системното и сравнително изучаване на литературния процес. Неслучайно се акцентува

върху творческия характер на научното мислене, върху онези „интерпретации“ на историческите факти, без които е невъзможна истинската задълбочена и обобщена система на изследването. Защото и най-тъгвавата и „прозорлива“ класификация на литературно-историческите факти (разгледани в тяхната взаимна обусловеност) не означава автоматически научна система на литературния процес.

Обикновено се смята, че изграждането на една нова теория се предшества от тотално унищожение на противника (поне такава е била обобщената „практика“ в утвърждаването на повечето от досегашните литературно-научни концепции). Но в строгия академичен диспут този проблем придобива необходимите нюанси. Истината за литературните феномени се налага най-често в умния интелектуален спор, в който наистина средствата се подбират, уважава се концепцията на противниковата страна, без обаче да се издапа в християнско всеопрощение към нейните грешки.

Ето защо авторът на книгата съвсем планомерно и закономерно ангажира себе си (и съветската литературоведска наука) в една полемика, която приема позитивните страни на западноевропейското литературознание, но изтъква аргументирано и категорично несъстоятелността и фрагментарността на западната компаративистика, които неминуемо я водят до мъртвата точка. Неслучайно на последните компаративистични конгреси се отбелязва „изчерпването“ на научните проблеми, които са стояли в зрелителното поле на най-видните представители от „школата“. Затова и социологичната на литературата като нова, „модерна“ дисциплина се възприема от много западни учени като своего рода спасение от безпътната, до която е стигнала „архаичната“ компаративистика. Критиковайки ограничеността на компаративистиката и структуралното литературознание, И. Г. Неупокоева очертава ясно контурите на съвременния марксистически системен и сравнителен анализ. Преди всичко посочва се несъстоятелността на някои твърдения, които отричат възможността да се изучава историческата логика в развитието на литературата или се критикува отказът от интерпретиране на закономерностите в световната литература. По друг път са насочени усилията на компаративиста И. Ханкис, но на практика резултатите са почти идентични. Предполагайки множество и разнообразни подготвителни изследвания из областта на международните и други „интернационални и наднационални сили“, паралелни литературноисторически интерпретации и сравнителна характеристика на върховите постижения в литературата, той достига до извода за отказ от термина всемирна литература, който според него е „научно необхватен“. Реалното състояние на литературната наука (в негово виждане) дава основание да се говори за съвкупност от много литератури